

A neoliberalizmus története: a születéstől a tündöklésig*

Pellényi Gábor

Daniel Stedman Jones:

Masters of the Universe: Hayek, Friedman, and the Birth of Neoliberal Politics

USA & UK: Princeton University Press, 2012, p. 418

ISBN: 978-0-691-15157-1

A 2008-as globális pénzügyi válság kitöréséért sokan a neoliberális gazdaságpolitikát, a piaci önszabályozásba vetett túlzott bizalmat hibáztatják. Bár a válságra adott első válasz keynesi ihletésű, erőteljes keresletélénkítés volt, a 2009-es recesszió elmúltával visszatértek a korábbi reflexek. Néhány évvel később a gazdaságpolitikai diskurzusokat ismét a költségvetési hiány csökkentése és a piaci mechanizmusokat erősítő kínálati oldali reformok dominálták. A jelek szerint a neoliberális megközelítés túlélte a válságot.

Kik azok a neoliberálisok, és hogyan váltak ennyire meghatározóvá a gazdaságpolitikában? Daniel Stedman Jones könyve ezekre a kérdésekre ad választ. A könyv a szerző PhD-értekezésének kibővített változata, melyet a pennsylvaniai egyetem politikatudományi doktori programjában írt. A könyv kiterjedt könyvtári kutatómunkán alapul, emellett a szerző több mint húsz interjút készített a neoliberalizmus történetében fontos szerepet játszó személyekkel. A személyes visszaemlékezések és a magánlevelezések teszik izgalmassá az egyébként mély és alapos elemzést. Például Friedrich von Hayek, a neoliberalizmus egyik „alapító atyja” szoros barátságot kötött fő vitapartnerével, Keynes-szel, sőt egy ideig albérlője is volt.

A könyv jól rávilágít a neoliberalizmus eredetére és kialakulásának hátterére. A neoliberalizmus a két világháború között eredeztethető. Részben Európából származik, főként osztrák társadalomtudósok (Hayek, valamint Karl Popper és Ludwig von Mises) rakták le elméleti alapjait. Az Egyesült Államokban a chicagói egyetem vált a neoliberalizmus központjává, Milton Friedman pedig az első számú képviselőjévé.

A neoliberálisok a klasszikus liberalizmus újraértelmezőinek tekintették magukat. A neo- előtag arra utalt, hogy nem a *laissez faire* közgazdasági gondolkodáshoz

* Jelen cikk a szerző nézeteit tartalmazza, és nem feltétlenül tükrözi a Magyar Nemzeti Bank hivatalos álláspontját.

Pellényi Gábor a Magyar Nemzeti Bank főosztályvezetője. E-mail: pellenyig@mnbb.hu.

kívántak visszatérni, hanem elfogadták az állam szerepvállalását a modern gazdaságban. Ugyanakkor az állam szerepét szigorú keretek, szabályok közé kívánták szorítani, hogy ne veszélyeztesse az egyén szabadságát, a piacok működését. Az egyén szabadságának hangsúlyozásában nagy szerepet játszott az ezt tagadó totalitárius rendszerek elöretörése a két világháború között. A neoliberais eszméket az angol-szász országokban elsősorban a konzervatív pártok tették magukévá. Az 1980-as években a republikánus Ronald Reagan, illetve a tory Margaret Thatcher volt a két legismertebb, neoliberais elveket valló politikus.

Vajon történelmi szükségszerűség volt-e a neoliberais gazdaságpolitika, és az ezt képviselő konzervatív pártok elöretörése? Vagy a neoliberalizmus az amerikai hatalom nemzetközi kiterjesztésének eszköze volt, mint azt egyes kritikusok állítják? Amint a könyv bemutatja, a valóság ennél sokkal árnyaltabb.

Egyfelől a neoliberais gazdaságpolitika egyes elemeit (pl. a rugalmas árfolyamrendszert, a pénzmennyiség szabályozásán keresztüli antiinflációs politikát) már az 1970-es évek baloldali kormányai elkezdtek alkalmazni. Például az Egyesült Államokban a demokrata párti Carter elnök nevezte ki a Federal Reserve elnökévé Paul Volckert. Az ő elnöksége és demokrata többségű törvényhozás alatt indult meg számos iparág, például az áruszállítás, a légitözlekedés és a pénzügyi rendszer deregulációja. (Még a sörgyártás liberalizálására is sor került, ami hozzájárult a kézműves sörfőzés későbbi felvirágzásához.) A neoliberais gazdaságpolitika egyes elemei tehát pártfüggetlenek voltak. Emellett a neoliberalizmus sikerében a véletlen is szerepet játszott. Carter elnök újraválasztását az iráni túsdráma is nehezítette, míg Margaret Thatcher újraválasztásához nagyban hozzájárult a falklandi háború.

Másfelől a neoliberalizmus nem amerikai, hanem transzatlanti jelenség. Gyökerei Európába nyúlnak vissza, és az Egyesült Államok mellett Nagy-Britannia is jelentős szerepet játszott a neoliberais eszme kiteljesedésében és elterjedésében. Emellett az ordoliberalis hagyományok révén a német közgazdasági gondolkodást – és ezen keresztül az Európai Unió intézményeit is – mélyen átítatták a neoliberais eszmék.

Ugyanakkor a neoliberalizmus elterjedése semmiképp sem a véletlen műve. Hayek, majd Friedman is tudatosan törekedett a neoliberais gondolatok népszerűsítésére. Elsősorban a véleményformáló elitet (pl. újságírók, tudósok, vállalatvezetők) igyekeztek saját oldalukra állítani. A meggyőzés lassan ment. A neoliberaisokat kezdetben különcnek tekintették, hiszen a korabeli konszenzustól merőben eltérő gazdaságpolitikai üzeneteket fogalmaztak meg. Ám a kitaró építkezés az 1970-es évekre meghozta az eredményt. Amikor a korábbi két évtized gazdasági modellje kifulladt, a neoliberais tanácsadók kész recepteket tudtak kínálni a döntéshozóknak a stagfláció ellen. A korábbi gazdaságpolitikai eszköztár eredménytelensége miatt ekkor már meg is kapták a figyelmet.

A könyv mély és árnyalt képet ad a neoliberalizmus történetéről. Azonban néhol érződik, hol fejeződik be a doktori értekezés, és hol kezdődnek a később hozzárt fejezetek. A kezdeti fejezetek tudományos stílusúak, a gondolatmenet mindig jól megalapozott, az érvelés kiegyensúlyozott. Néhány fejezetben azonban elnagyoltabbá válnak az érvek, és gyakoribbak az értékítéletek.

A mű fontos tanulsága, hogy egy eszme elterjedése nem a véletlen műve, hanem tudatos szellemi építkezés eredménye. A neoliberálisok évtizedekig marginális szereplőnek tűntek, de az 1970-es évek válságai felkészülten érték őket. A 2008–09-es globális válság ellenben váratlanul érte a neoliberalizmus kritikusait. Stedman Jones hiányolja a jól megalapozott és kellő támogatottsággal bíró (baloldali) alternatívát a neoliberális eszme meghaladására. Sőt, az Egyesült Államokban egyelőre a túloldalon erősebb a fenyegetés: a republikánus tea party mozgalom az extrémizmus viszi a neoliberális gondolatokat, és észérvek helyett egyre inkább az ideológiai meggyőződésre épít.

A neoliberalizmus tehát még jó ideig meghatározó szerepet játszhat a közgazdasági és politikai párbeszédben. Így a könyv is időszerű olvasmány marad e viták résztvevői számára.